

К. Велјановска, Б. Мирчевска-Бошева (Скопје, Р.С. Македонија)

Човекот низ призма на фитонимијата (врз фразеолошки материјал од македонскиот и од рускиот јазик)

Апстракт: Растителниот свет претставува еден од најзначајните сегменти од природата и тоа нашло свој одраз во митологијата, културата, литература и секако во јазикот. Целта на овој труд е да се разгледа еден мал сегмент од растителниот свет врз фразеолошки материјал од македонскиот и од рускиот јазик за да се воочат разликите и сличностите во перципирањето на овој дел од објективната стварност кај носителите на двата јазика.

Клучни зборови: фразеологија, човечки карактеристики, дрво, македонски јазик, руски јазик

---

*К. Веляновска, Б. Мирчевска-Бошева
(Скопје, Република Северная Македонија)*

Человек сквозь призму фитонимов (на фразеологическом материале из македонского и русского языков)

Аннотация: Растительный мир является одним из важнейших элементов природы. Он нашел свое отражение в мифологии, культуре, литературе и, конечно же, в языке. Целью данной работы является рассмотрение небольшого отрезка растительного мира на фразеологическом материале из македонского и русского языков, чтобы увидеть различия и сходства в восприятии этой части объективной действительности у носителей обоих языков.

Ключевые слова: фразеология, характеристики человека, дерево, македонский язык, русский язык

К. Veljanovska, B. Mirchevska-Bosheva (Skopje, Republic of North Macedonia)

A Person through the Prism of Phytonyms (on phraseological material from the Macedonian and Russian languages)

Abstract: Plant world is one of the most important elements of nature. The plants of a particular region are reflected in mythology, culture, literature and, of course, in language. The purpose of this work is to consider a small part of the plant world on the phraseological material from the Macedonian and Russian languages, in order to see

the differences and similarities in the perception of this part of objective reality among speakers of both languages.

Key words: phraseology, human characteristics, tree, Macedonian language, Russian language

ВОВЕД

Растителниот свет е еден од најважните елементи во словенската митологија, култура и литература. Во тој контекст Вражиновски (2002: 56) истакнува дека растенијата како симбол на цикличката природа на раѓањето, смртта и преродбата играат многу важна улога во сите култури и претставуваат еден од најстарите начини за моделирање на стварноста. Коренот, кој е длабоко вкопан во земјата, се смета за живеалиште на подземните зли сили и подземни божества. Гранките со лисјата и плодовите се негов антипод, како претставници на небеските сили, воскреснувањето и бесмртноста. Црпејќи ја својата неизмерна сила од земјата преку напластените подземни сили, од една, и сестрано користејќи ја сончевата енергија во сеопштиот развој, од друга страна, тие во исто време се отровни и лековити, својства добиени како дар од Земјата и Небото, поради што се користеле при обожувањето, обредните дејствија, жртвопринесувањата, за лечење, но и при баење.

Важноста на оваа универзалија за човечкиот живот ја потврдуваат и бројните митолошки, религиозни и литературни текстови. За илустрација можеме да ги наведеме библиските текстови во кои метафората ЛУЃЕТО СЕ РАСТЕНИЈА е доста продуктивна, па краткиот животен циклус на растенијата претставува извор за доловување на смртноста и минливоста на човекот. Значењето и улогата на растенијата во животот на човекот се гледа и во бројната лексика посветена на оваа сфера. Називите на растенијата како еден од најважните фрагменти на јазичната слика на светот ја покажуваат важноста на растителниот свет во културниот код на народите. Тоа нè поврзува со ставот на Вежбицка (Вежбицкая 2001: 61) дека улогата на човечкиот фактор во јазикот не треба да се занемарува бидејќи јазичното значење е резултат на интерпретацијата на светот од страна на човекот и затоа сите значења се антропоцентрични и етноцентрични.

Фитонимната лексика е широко застапена и во фразеологијата каде внесува посебна сликовитост и експресивност. Се среќаваат многу фитонимни единици кои именуваат дрва, грмушки, цвеќиња, трева, плодови и др.

Имајќи ја предвид бројноста на овие единици, за овој труд решивме да се фокусираме на два аспекта: 1. сликовитите асоцијации поврзани со дрвото како хиперонимно именување на голема класа повеќегодишни растенија и 2. сликовитиот потенцијал на конкретните дрва кои се типични за одреден регион или земја, т. е. ќе се задржиме на фраземите со компонента *дрво*, и на фраемите со компонента која именува одделни видови дрва.

ФРАЗЕМИ СО ХИПЕРОНИМОТ ДРВО

Дрвото е највисок природен симбол на динамичниот растеж, на сезонското умирање и регенерација. Во различни култури голем број дрвја се сметале за свети и магични. Односот на почит према волшебната сила на дрвјата е заснован врз примитивните верувања дека во нив живеат богови и духови. Символиката на дрвја со вдахната душа е зачувана во европскиот фолклор со лик на човек-дрво или на зелен човек. Во волшебните бајки дрвјата можат да заштитуваат и да исполнуваат желби,

така и да поставуваат пречки и да бидат застапувачки и дури демонски суштества. Напоредно со развојот на митологијата, идејата за силното дрво, која ја оформува централната оска на текот на божествената енергија, која го поврзува надприродниот со природниот свет се претворила во симболичен лик на дрвото на животот или на космичкото дрво. Неговите корења се вдлабени во водите на задгробниот свет, и минувајќи низ земјата, тоа се виши кон небото. Дрвото на животот често станувало метафора за создавање на светот (Тресидер 2001: 52).

Лексемата *дрво* е застапена во македонските фраземи *дрво неделкано / некастрено* со значење ‘глупав, прост човек’, *како да му зборувааш на дрво* со значење ‘ништо не разбира’, *дрво / дрвце е* која се користи со значење ‘1. ништо не знае 2. пијан е’. Сите овие примери се обединети околу значењето ‘глупав, прост, човек кој не разбира ништо’. Во основата на овие фраземи лежи претставата за дрвото како статичен, тврд објект кој се асоцира со тврдоглав и глупав човек. Последната фразема кога се користи со значењето ‘пијан е’ укажува на полна десемантизација на компонентата *дрво* имајќи предвид дека станува збор за алогизам бидејќи дрвото е земено како мерка за пијанство. Фраземата *стои како дрво* е директно мотивирана од неподвижноста на дрвото непосредно поврзано со карактеристиките: тврдост, нееластичност, крутост. Покрај тоа ја среќаваме и фраземата *криво дрво* со значење ‘човек со лош карактер’ каде физичкото отстапување на дрвото се асоцира со отстапувањето на човекот од општествено прифатливите и посакуваните карактеристики. Често употребувана е фраземата *од секое дрво кавал / свирче не бидува* со значење ‘не е секој за секоја работа’ каде преку разликата во квалитетот на дрвото се алудира на разликата во квалитетот на луѓето. Фактот дека дрвото или деловите од дрвото се користат за физичко казнување лежи во основата на фраземата *бара дрво / за дрво е / плаче за дрво* ‘со своите постапки заслужува казна’.

Ретки се фраземите со компонента *дрво* во кои се дава позитивна карактеристика на човекот. За илустрација овде ја наведуваме *дрво и камен крева* која се користи со значење ‘прави сè што може’.

Во рускиот јазик со компонентата *дерево* ја издвојуваме фраземата *дерево стоеросовое* со кое се означува глупав човек, човек со ограничени умствени способности, апсолутно неспособен да осмисли едноставна ситуација. Фразеолошката слика се создава со помош на растителна метафора според која глупавиот човек се споредува со дрво. Споредбата на глупавиот човек и дрвото лежи во основата на: *дубина, дубинноголовый, дуб дубом, дерево деревом, балда* «шишка, нарост на толстом конце палки», *обалдеть, под балдой, бревно глупое, глуп как дерево (как надолба «столбик у дороги», как пень), пенёк горелый, пенёк с ушами, чурка с глазами* и др. <...> (М.Л. Ковшова, <http://rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/articles/1399/derevo-stoerosovoe.htm>)

Огольцева (Огольцева 2021: 43) се фокусира на фраземите *как (словно, точно) дерево; как (словно, точно) деревянный; как (словно, точно, будто) одеревенел (-а, -о, -и), как (словно, точно, будто) деревяшка (-и)* со кои сликовито се доловува сегмент од психолошкиот портрет на човекот кој се наоѓа во состојба на душевна вкочанетост, човек кој е длабоко емоционално потресен. Според Мокиенко (2003: 98) фраземата *как деревяшка* се користи во ситуации кога човекот не си ги чувствува рацете и нозете како резултат на студ или исцрпеност.

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА-НАЗИВ НА ОДДЕЛНИ ВИДОВИ ДРВА

Во овој дел од трудот ги разгледуваме фраземи со компонента: *бука, врба, дрен, даб, орев, бреза, елка, трепетлика* и придавки изведени од нив: *буков, врбов, ореов*.

Буката е вид листопадно, планинско дрво со широка крошна и површински корени. Станува збор за едно од најзастапените и најраспространетите дрва во Европа. Во минатото заземала значајно место во митологијата на многу народи. Старите Словени верувале дека куќата во чиј двор расте бука е заштитена од уроци. Кај некои словенски народи се сметала за свето дрво и затоа се благословувала. Во нашиот материјал буката е застапена во фраземите: *буки и тикви* со значење ‘глупави, прости луѓе’, *глава букова* која се користи за означување глупав човек. Значењата на овие фраземи не се поврзани со симболиката на дрво во митологијата туку во преден план е претставата за дрвото како статичен, тврд објект кој се асоцира со тврдоглав и глупав човек. Лексемата *бука* се среќава и во фраземата *од три буки две вретена* која се користи за означување загуба, односно се користи за ситуација кога се потрошени многу ресурси, а добиени се минимални резултати.

Во рускиот јазик не пронајдовме еквивалентен израз со компонента *бука*, но со истото значење се употребуваат фраземите: *дубовая голова (башка), голова еловая*.

Врбата се смета за дрво со заштитна моќ кое носи здравје. Во однос на врбата народот се однесува двојствено. Таа е предмет на погрда, бидејќи според некои верувања е во блиски врски со некои демонски суштества, а од друга страна, пак, има антропејски својства и се употребува токму против овие нечисти сили. Во ексцерпираниот материјал врбата се среќава во фраземите *расте како врба од вода* ‘многу брзо расте’ каде мотивацијата најверојатно доаѓа од фактот дека врбите нејчесто растат покрај водни површини што придонесува за нивен брз раст. Типичното значење во кое се употребуваат и другите фраземи со овие компоненти – глупав човек – го имаме и овде: *врба недоделкана* ‘глупав’. Со негативна конотација е и фраземата *врбов клин* со значење ‘човек на кој не можеш да се потпреш’, а со фраземата *од секоја врба свирче не бидува* повторно се користи разликата во квалитетот на дрвото за да се алудира на разликата во квалитетот на луѓето.

Култот на врбата е доста распространет кај Македонците, а доказ за тоа е и настојувањето на христијанството да ги потисне силните народни верувања во врбата. За тоа ни кажува и христијанската проповед дека Богородица или Света Недела ја проколнале врбата само да цвета, а род да нема (Вражиновски 2002: 118). Ова е искористено во фраземата *од врба чека маслинка* со значење дека некој чека нешто што е невозможно.

Двозначно може да се толкува фраземата *каква врба таков клин* со значење ‘каков татко таков син’ во кои се истакнува важноста на потеклото и на воспитувањето што го добиваат децата од своите родители и според тоа може да означува позитивна и негативна карактеристика.

Во оваа група спаѓа и фраземата *се венчаа под врба* ‘почнува да живее невенчано’ која е всушност има потекло од паганскиот обичај на венчавање кога младоженците вртеле круг околу дрвото за да добијат благослов од паганските богови. Со прифаќањето на христијанството обредот почнал да се восприема скептично и да се исмева. Во рускиот јазик регистрирана е аналогна фразама *венчали вокруг ели* кој ја има истата паганска основа и истата иронично-шеговита употреба за невенчан пар.

Дабот важи за симбол на моќ, издржливост, долговечност, благородност. Дабот им е посветен на боговите на грмотевицата во Грција, Скандинавија, Германија, како и во словенските земји веројатно затоа што се сметало дека дабот е во состојба да го издржи ударот на грмотевицата (Тресидер 2001: 45). Дабот му припаѓа на добрите, чистите и светите дрвја. неговите лисја содржат антропејски својства, а и лековита моќ, во целина како дрво. На дабот се гледало како на свет знак полн со живот. Неговиот изглед, како и неговиот долготраен живот и издржливост, може да се сметаат за симбол на силата и на мажот (Вражиновски 2002: 143).

Фраземата *дабот од една секира не паѓа* се користи за опис на силен и голем човек, кој не може да настрада од нешто ситно. Мотивацијата за оваа фраза лежи во фактот дека во митологијата дабот се смета за симбол на моќ и издржливост, а тоа се надополнува и со сликата за дрвото со силно стебло кое е познато по тоа што може да порасне до огромни димензии. Сликата на огромното стебло алутира на силна телесна градба, а физичката сила на мажот овде е споредена пред сè со исклучителната цврстина на ова дрво како градежен материјал кое е ценето поради неговата издржливост и долготрајност (Hrnjak 2016).

Во рускиот јазик овој симбол на цврстина се јавува и како мера за здравјето на човекот во фраземите *здоровый как дуб, крепкий как дубок* со значење 'здрав, силен човек' но негова цврстина е искористена и во друга насока, па со фраземата *дубовая голова (башка)* се означува глупав човек.

Дренот, според народното верување, се смета за најјако и најздраво дрво и претставува симбол на здравјето. Имајќи предвид дека е дрво што најдолго живее, се смета и за симбол на долгиот живот. Во споредба со други дрвја, дренот цвета најрано и благодарение на тоа се смета за симбол на радоста, младоста и силата (Вражиновски 2002: 154). Ваквото верување нашло свој одраз во фраземите: *здрав како дрен* 'многу здрав', *тврд / цврст како дрен* 'отпорен, здрав'.

Оребот, слично на другите дрвја што имаат плод со тврда корупка, ја симболизира плодородноста и мудроста или пророштвото – знаење скриено во цврстата надворешна обвивка (Тресидер 2001: 178). Карактеристиката на плодот е мотивација за фраземата *тврд орев е* која има значење дека некој е цврст и не може лесно да се скрши или премисли, додека во фраземата *ореов лад – готова настинка* 'брзо ќе се разболе' мотивацијата доаѓа од густината и големината на крошната на оребот која обезбедува голема сенка и ладовина.

За првата наведена фразама имаме целосен еквивалент во рускиот јазик – *крепкий орешек* – која се користи за да сезначи некој што тешко се потчинува на туѓо влијание, тешко се победува. Овде треба да ја споменеме и фраземата *крепок орешек, да зелён* со која се опишува некој што мами со привлечен изглед, но во суштина е лош или некавалитетен и др. Овој израз потекнува од зборовите на Петар I за време на опсадата на крепоста Орешек: «Орешек крепок зелено».

Брезата била едно од едно од најпочитуваните дрва во словенската митологија за кое се сметало дека штити од зло и често ги саделе во близина на домот. Во народните легенди таа е и благословено дрво бидејќи ги заштитила Богородица и Исус Христос од невреме, но и дрво проколнато од Бога бидејќи со неговите гранки бил тепан Христос. Во македонските фразеолошки речници не е регистрирана фразама со оваа компонента која дава опис на човекот, додека во рускиот материјал наведената симболика на брезата не е застапена, туку фраземата *пень берёзовый* се користи со значење 'глупав човек' и во неа компонентата *берёзовый* го конкретизира основното значење на именката *пень* и на тој начин ја засилува експресијата.

Трепетликата според народните верувања е проклето дрво чие треперење е поврзано со Божјото проколнување заради тоа што од неа бил направен крстот на кој бил распнат Исус Христос. Според други верувања, на трепетлика се обесил Јуда и поради тоа нејзините лисја постојано треперат. Биолозите имаат свој став во однос на ова прашање. Имено, според нив физиологија на листот е одговорна за постојаното треперење и при најмало воздушно струење. Без оглед на различните објаснувања, оваа нејзина карактеристика била мотивација за фраземата *дрожать / задрожать (трястись / затрястись)* как *осиновый лист* со која се опишува човек кој чувствува голем страв, се тресе од страв, многу е ислашен.

ЗАКЛУЧОК

Од овој краток преглед на фраземите со компонента дрво / назив на дрво се забележува богата и жива сликовита претстава за човековите карактеристики, како надворешните, така и внатрешните. Имено, преку ексцерпираниот материјал се добива претстава за надворешниот изглед на човекот (силен, слаб човек), за неговите карактерни особини (глупавост), физичка состојба (здравје), психичка состојба и емоции (страв). Интересен е фактот дека при номинација на интелектуалните способности на човекот доминираат негативно конотираните изрази, додека кога станува збор за опис на надворешните карактеристики доминира позитивната конотација.

Овој сегмент претставува богат извор на информации за односот на човекот кон растенијата и на тој начин претставува еден важен дел од целокупната претстава за културата и историјата на еден народ бидејќи асоцијациите кои се појавуваат како резултат на сликовитата основа на дрвата се во корелација со стереотипите, со менталитетот на луѓето, со културните вредности на конкретниот народ.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Вежбицкая А. Понимание культуры посредством ключевых слов. М.: Языки славянской культуры, 2001. 287 с. / *Vezhbitskaya A.* (2001) Understanding Cultures through Keywords. Moscow. Yazyki Slavyanskoj Kultury Publ. 287 p.

Велковска С. (2008) Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник. Скопје. С. Велковска. 377 с.

Димитровски Т., Ширилов Т. Фразеолошки речник на македонскиот јазик: В 3 т. Скопје. Огледало. 2003–2009.

Ковшова М.Л. Дерево строеосовое // Фразеологический словарь русского языка (Е.Н. Телия): rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/articles/1399/derevo-stoerosovoe.htm / *Kovshova M.L.* Derevo stoerosovoe: In: Phraseological Dictionary of the Russian Language (E.N. Telia): rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/articles/1399/derevo-stoerosovoe.htm

Мокиенко В.М. Словарь сравнений русского языка. СПб.: Норинт, 2003. 603 с. / *Mokienko V.V.* (2003) Dictionary of Comparisons of the Russian Language. St. Petersburg. Norint Publ. 603 p.

Огольцева Е.В. Компонент «дерево» в семантической структуре устойчивых сравнений русского языка // Нефилология. 2021. Т. 7. №25. С. 40–50. / *Ogoltseva E.V.* The “derevo” Component in the Semantic Structure of Stable Comparisons of the Russian Language. *Neophilology*. 2021. Vol. 7. No 25, pp. 40–50.

Речник на народната митологија на Македонците / Ред.: Т. Вражиновски. Скопје. Ма-тица македонска. 2002. 471 с.

Тресидер Џ. (2001) Речник на симболи. Скопје. Издавачки центар Три. 304 с.

Hrnjak A. Fitonimi u rodno obilježenoj frazeologiji hrvatskoga i ruskog jezika. Ban ben: Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića / Čelić, Željka; Fuderer, Tetyana (ur.). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti, FF press. 2016, ss. 89–98.

Сведения об авторах:

Катерина Велјановска,
доктор наук
редовен професор
Филолошкиот факултет “Блаже Конески”
Универзитет “Св. Кирил и Методиј” во Скопје

Катерина Веляновска,
доктор филол. наук
професор
филологическиот факултет
имени «Блаже Конеского»
Универзитет св. Кирилла и Мефодия, Скопје

Katerina Veljanovska,
Doctor of Philology
Professor
“Blaže Konieski” Faculty of Philology
St. Cyril and Methodius University, Skopje
k.veljanovska@gmail.com

Биљана Мирчевска-Бошева,
доктор
вонреден професор
Филолошкиот факултет “Блаже Конески”
Универзитет “Св. Кирил и Методиј” во Скопје

Биљана Мирчевска-Бошева,
доктор филол. наук
професор
филологическиот факултет
имени «Блаже Конеского»
Универзитет св. Кирилла и Мефодия, Скопје

Biljana Mirchevska-Bosheva,
Doctor of Philology
Professor
“Blaže Konieski” Faculty of Philology
St. Cyril and Methodius University, Skopje
biljana.mirchevska@gmail.com